

Питання української медієвістики

О. В. РУСІНА (Київ)

ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИЧНОЇ ЛОЯЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО У XIV—XVI ст.

Питання про політичні симпатії православного населення Литовської Русі, безумовно, належить до числа тих наукових проблем, що їм до останнього часу бракувало серйозного дослідницького інтересу. Як наслідок, і нині залишається чимале поле для дискусій щодо того, яким було ставлення православної більшості Литовської держави до її політичної верхівки: чи то мешканці руських земель були щиро віддані своїм володарям-іновірцям, чи потайки симпатизували їхнім антагоністам — великим князям московським, чи ж у їх середовищі панував той індіферентизм, що його виразником став пушкінський Варлаам:

Литва ли, Русь ли, Что
гудок, что гусли...
(*"Борис Годунов"*)

У новітній літературі для окреслення ставлення до Великого князівства Литовського (далі — ВКЛ) населення, котре вважало себе руським¹, подеколи пропонується термін "державний патріотизм"². Однак, на наш погляд, для опису середньовічних реалій він є куди менш придатним, ніж термін "політична лояльність" — передусім через брак виразних маніфестацій того, що, власне, розуміло під "батьківщиною" населення Литовської Русі. З огляду на розміри ВКЛ та на низьку рухливість тогочасної людності є всі підстави вважати, що в їхній свідомості превалювало відчуття належності до певної "малої батьківщини". На доказ цього можна було б навести згадку про "Дольнюю Русь", що вийшла з-під пера автора "Сказання о исхождении Святого Духа" (1511р.)³ — писаря литовської великокняжої канцелярії Василя Никольського, чиї предки походили з Чернігівщини; однак слід мати на увазі, що появі цього твору, написаного у Сербії на замовлення воєводи Стефана Якшича, передувала участь Никольського у повстанні Михайла Глинського (1508 р.) та вимушена еміграція до Московщини⁴. Відтак, згадка Никольського про його "нижньоруське" походження була доволі природною для людини, котра розірвала зв'язки зі своєю "політичною батьківщиною" й ще не цілком при звичайлася до ролі "московита". Це, відповідно, означає, що даний випадок аж ніяк не є характерним; очевидно, тільки докладне опрацювання наявних історичних даних може дати у перспективі розуміння того, що в XIV—XVI ст. населення ВКЛ сприймало його як свою вітчизну.

З другого боку, оперуючи терміном "патріотизм", навряд чи можливо утриматися від його осучаснення, а ці модерні коннотації не наближають нас до розуміння історичних реалій — інакше ми б не сприймали як парадокс готовність Богдана Хмельницького перейти під турецьку "протекцію", згоду князя Пожарського підтримати шведського кандидата на московський престол або ж хизування Івана Грозного тим, що він є нібито німцем, а не росіянином. Зворотним боком осучасненого патріотизму постають анахронічні уявлення про якийсь давній різновид колабораціонізму, що його прояви потребують, залежно від контексту, засудження чи виправдання.

Очевидно, що саме такою є логіка тих науковців, котрі пояснюють швидке просування литовців на українські землі (тобто Південно-Західну Русь) і їхню "співпрацю" з місцевим боярством певними "національними інтересами", що їх обстоювали останні — безумовно, так само примарними, як і гадані "політичні програми" литовських володарів. Дослідники наголошують на умілому використанні правителями ВКЛ у своїх інтересах "тенденцій до подолання феодальної роздробленості й політичного об'єднання", що все більше визначали наприкінці XIII — у першій половині XIV ст. розвиток східнослов'янського суспільства, а також його прагнення до ліквідації залежності від Золотої Орди⁵.

При цьому голосливими залишаються твердження про наявність у XIV ст. у Південній Русі проявів "тенденції до об'єднання земель на основі загальноруської політичної програми" чи то "ідеї загальноруської єдності", що її (тенденції) реалізація була ускладнена утвердженням влади Литви, хоча самі литовські князі нібито керувалися "запозиченою у феодальних кіл давньоруських земель політичною програмою відновлення колишньої єдності Русі"⁶.

Автори таких тверджень, як правило, спираються на авторитет Генріха Ловмянського, який вважав за можливе "привласнення" Ольгердом великоруської програми державного об'єднання всіх руських земель⁷, покликаючись тільки на відому вимогу, висунуту представниками Ольгерда під час переговорів із Орденем, — аби "вся Русь прямо належала Литві" (1358 р.). Однак сам Г. Ловмянський наполягав на тому, що "ці слова слід розглядати в їх загальному контексті...". Слова "вся Русь" тут можна розуміти не в загальному, а у вузькому значенні всіх тих руських земель, що пролягали між Литвою та чорноморським степом⁸.

На користь наявності у литовських князів "певної політичної програми щодо руського питання" не можуть свідчити й літописні оповідання про битву на Ворсклі: згаданий у них Вітовтів проект сісти "на княженє на великом на Москве на всей Русской земле"⁹ самим Г. Ловмянським визнається за фантастичний¹⁰; що ж стосується популярної серед дослідників версії Никонівського літопису¹¹, то, як слушно відзначалося в літературі, всеосяжний "великий задум", приписаний Вітовту укладачами цього зводу, був віддзеркаленням їх власних політичних ідей і мав підкріпити традицією тогочасні московські змагання¹².

Крім того, при аналізі згаданої програми "відновлення колишньої єдності Русі" залишається незрозумілим те, до яких саме часів апелювали у своєму прагненні до єдності славнозвісні "феодальні кола", якщо вже у ХІТ—ХІІІ ст. зверхність київського князя над руськими землями була вже суто номінальною, що, до речі, й пояснює ту легкість, з якою розклася Давньоруська держава після монгольського нашестя; подальші ж часи характеризувалися поглибленням регіонального партикуляризму, адміністративно-правовим відчуженням поодиноких земель, що у свідомості їх-

нього населення територіальна приналежність подеколи навіть превалювала над етноконфесійною "руськістю". Подолання цієї окремішності було справою набагато пізніших часів — і годі навіть сподіватися на "прагнення широких верств населення цих земель" у XIV ст. "об'єднатися навколо загальноруського центру" — Москви¹³.

Повертаючись на ґрунт фактів, слід зауважити, що джерела не містять певну інформацію щодо ставлення населення Південно-Західної Русі до утвердження в регіоні литовців, і це давно вже стало підставою для тверджень, що "українські землі переходили під литовську зверхність або добровільно, або, щонайменше, при пасивності людності"¹⁴. Щоправда, у деяких містах мали місце неокреслені конфлікти, які знову-таки довільно тлумачаться як боротьба промосковських та пролитовських угруповань¹⁵.

Так само довільно трактується й наслідки династичної кризи у Вільно. Спочатку, після конфлікту з Ягайлом, котрий по смерті батька (1377 р.), всупереч принципам родового старшинства, успадкував великокнязівський віленський стіл, покинув Литву й присягнув Дмитру Івановичу Московському. У грудні 1379 р. Андрій Ольгердович Полоцький разом із князями Дмитром Михайловичем Волинським і Володимиром Андрійовичем Серпуховським здійснив рейд углиб сіверських територій, внаслідок якого на службу до великого князя московського перейшов однокровний брат Андрія, Дмитро Ольгердович Трубчевський, пожалуваний "Переяславлем и со всеми его пошлинами"¹⁶.

Оцінюючи позицію Дмитра Ольгердовича у подіях 1379—1380 рр., слід передусім враховувати гостроту внутрішньородових суперечностей між старшими Ольгердовичами та Ягайлом. Гадаємо, що немає джерельних підстав для того, аби розцінювати Дмитра Трубчевського як одну з "перших жертв нової політики Ягайла, котрий ... став, очевидно, обмежувати автономію земель-анексів", або ж убачати в ньому "таємного прихильника" Москви, врятованого походом московського війська від Ягайлової розправи¹⁷; безпідставними є й твердження, що Дмитро Ольгердович відмовився визнати зверхність Ягайла, "маючи на меті визволити свої володіння від сплати ординської данини й верховної влади литовських феодалів (? - О.Р.)"¹⁸.

Паралельно із цим документально засвідчено переконаність старших Ольгердовичів в узурпації їхніх прав Ягайлом — переконаність, яку поділяли не тільки безпосередні учасники історичних подій останньої чверті XIV ст.¹⁹, а й їх далекі нащадки. Красномовним свідченням цього є лист до Сигізмунда-Августа нащадка Володимира Ольгердовича, князя Бельського (1567 р.), в якому, нагадуючи про факти двохсотрічної давнини, він відзначає: "Ино наша была отчизна Великое княжество Литовское, заньже (оскільки. — О.Р.) прапрадед наш, князь Володимер — великого князя сын Ольгердов, и как князь великий Ольгерд понял другую жену, тверянку (дочку князя Олександра Тверського Юліану. — О.Р.), и тое для другой своей жены прадеда нашего отставил и дал тот столец, Великое княжество Литовское, другой своей жены детем — сыну Ягайлу"²⁰.

У фаховій літературі висловлювалася думка, що саме ці внутрішньородові суперечності спровокували так звану "змову князів" 1481 р.²¹, що ж до Ягайлових часів, то вповні зрозуміло, що в той період реакція на його вокняжіння мала значно бурхливіший та гостріший характер. Щоправда, й тоді ці суперечності не були непереборними, а спричинена ними політична конфронтація — послідовною. Близько 1388 р. Дмитро Ольгердович, присягнувши на вірність Ягайлу та Ядвізі, повернувся до Литви, а в 1399 р. разом із Андрієм Ольгердовичем загинув у битві на Ворсклі²². Та й

взагалі слід мати на увазі, що факт виїзду Дмитра Ольгердовича не був чимось екстраординарним: протягом XIV—XVI ст. Московське князівство активно "вбирало" в себе "відходи" внутрішньополітичної боротьби у сусідній Литовській державі²³; та перебіжчики, як правило, не вкорінювалися на території Московщини.

Так, у 1406 р. на службу до великого князя московського перейшов син київського князя Івана Ольгимонтовича Гольшанського Олександр Нелюб із своїм численним почтом; прийнятий при дворі Василя I він, як раніше Дмитро Ольгердович, отримав від нього Переяславль²⁴. Однак перебування Олександра Гольшанського на службі у Василя I тривало недовго, судячи з того, що вже влітку 1408 р. Переяславль, разом із іншими заліськими містами, був переданий у держання Свидригайлу Ольгердовичу, що з ним до великого князя московського перейшли деякі сіверські та верховські князі, чернігово-брянський єпископ Ісакій, а також "бояре черниговские и дебрянские, и любутские, и рославские"²⁵.

У літературі останніх десятиліть цей факт подеколи інтерпретувалася як "найвизначніший виступ українського та білоруського населення проти влади литовських феодалів" та прояв "його тяжіння до Російської держави"²⁶, хоч фахівцями давно вже доведено, що події 1408 р. не були навіть "еміграцією невдоволених" (як вважав М. Грушевський²⁷), а являли собою "втечу змовників"²⁸. Про існування цієї змови ще в березні 1408 р. був поінформований Орден²⁹. Імовірно, готувалася масштабна політична акція під проводом Свидригайла, пов'язана, з одного боку, із московсько-литовською війною, котра почалася у 1406 р., а з другого — із "усобицею великою" у Литві, про яку під 1407 р. повідомляє тверський літописець³⁰. Певно, далось взнаки широке незадоволення політикою Вітовта, зростанням його залежності від Ягайла, свідченням чого став акт відновлення унії з Польщею у 1401 р.

Змову, однак, було викрито, що й змусило її учасників шукати порятунку у Москві. Тут на них чекав нечувано щедрий прийом: Василь I пожалував Свидригайлу Володимир на Клязьмі, Переяславль, Юр'їв, Волок, Ржев і половину Коломни³¹. Але всупереч цьому, лише деякі з перебіжчиків (Наримунтовичі, Звенигородські) назавжди осіли у володіннях великого князя московського, давши початок деяким з так званих старомосковських княжат³²; більшість невдовзі повернулася до Литви із Свидригайлом, адже очевидно, то він, як і раніше, розпоряджався значними військовими силами, якщо, покинувши у 1409 р. Велике князівство Московське, по дорозі додому "пограбив град Серпухов, и опустошил, и отыде восвои со многим багатством"³³. Навіть чернігово-брянський єпископ Ісакій, який у 1408 р. утік до Москви разом із Свидригайлом, у 1415 р. взяв участь у поставленні в литовські митрополити Григорія Цамблака³⁴.

Не слід, певно, нагадувати, що у XV—XVI ст. рух емігрантів мав двосторонній напрям, хоча, зрозуміло, виїзди великоруських князів та бояр до ВКЛ ніколи не тлумачилися в літературі як прояв тяжіння населення Північно-Східної Русі до Вільна. Проте час від часу й тут мали місце масові виїзди, як, наприклад, в роки феодальної війни другої чверті XV ст., коли після захоплення влади Шем'якою (1446 р.) до Литви втік серпуховський і боровський князь Василь Ярославич, до якого невдовзі приєдналися князь Семен Оболенський та Федір Басенок "со многими людьми", а також князі Ряполовські, князь Іван Стрига-Оболенський "и прочие многие дети боарские"³⁵. Та хоча Казимир і пожалував Василю Ярославич; "в отчину" значні земельні володіння, він і його супутники не затрималися на території ВКЛ, що зближує ці події із виступом Свидригайла: в обо;

випадках виїзд до сусідньої держави був лише коротким епізодом у політичній біографії осіб, втягнутих у гостру боротьбу різних феодалних угруповань.

Злам XV—XVI ст. закарбувався із історії східнослов'янських земель як період помітних воєнно-політичних успіхів Московської держави в боротьбі з ВКЛ: Іван III поширив свою владу на "верховські" (верхньоокські) землі й Сіверщину, його син Василь III — на Смоленщину.

У фаховій літературі упродовж тривалого часу ці події, відповідно до ідеологічних настанов, які тяжіли над дослідниками, розглядалися двояко: або як органічний прояв агресивного зовнішньополітичного курсу Московщини, або як початковий етап возз'єднання братніх слов'янських народів. При цьому в першому випадку населенню тих земель, які стали тереном боротьби між Москвою та Вільно, відводилася роль спостерігача, нездатного на енергійний опір московській експансії, у другому — в ньому вбачали надійного союзника Москви в її об'єднувачих змаганнях, а сам цей "стихийний" альянс розглядали як "найміцнішу з антиягеллонських коаліцій"³⁶.

Співіснування цих двох протилежних точок зору було значною мірою зумовлене специфікою синхронних джерел, у яких позиція місцевого населення є мало акцентованою — зі сторінок літописів і посольських реляцій воно переважно постає лише як досить невиразне тло воєнно-політичної історії. Звідси — і численні наукові праці, де події кінця XV—початку XVI ст. побачено ніби очима московських або, навпаки, литовських воєвод і дипломатів, крізь призму уявлень "наші" або "не наші", що, зрозуміло, невимірно збіднює уявлення про минуле.

За цих умов доволі позитивним явищем стала поява у середині 90-х рр. праці Санкт-Петербурзького дослідника М. Крома "Між Руссю й Литвою"³⁷, що в її назві {не зовсім коректній з волі видавців}, здається, відгукнулася назва книги попередника М. Крома Х. Яблоновського — "Західна Русь між Вільно та Москвою"³⁸, в якій проблема політичної орієнтації руського населення Великого князівства Литовського уперше стала об'єктом наукового дослідження (правда, вона так і не була розв'язана). За слушним спостереженням М. Крома, головним недоліком цієї праці (як і дослідження О. Бакуса, присвяченого мотивації тих західноруських феодалів, які упродовж 1377—1514 рр. емігрували до Московщини³⁹), був недиференційований підхід до маси східнослов'янського населення Литовської держави, передусім його князівської верхівки, представники якої подекуди істотно відрізнялися один від одного за своїм суспільно-політичним статусом. На думку дослідника, саме з'ясування останнього дає можливість не тільки пояснити, але й в окремих випадках "спрогнозувати" поведінку різних князівських родин в ситуації XV — початку XVI ст.

Це ж справедливо і щодо інших соціальних верств — міщанства, боярства, духовенства, які трактуються М. Кромом як різні категорії міського населення, що його позицію розглянуто в книзі окремо. Таким чином, два розділи, з яких складається праця — "Князья и княжества Западной Руси в русско-литовских отношениях конца XV — первой трети XVI в." і "Города Западной Руси в русско-литовских отношениях конца XV — первой трети XVI в.", — репрезентують дві точки зору на один ряд подій, що відбувалися на литовсько-московському порубіжжі.

Загальновідомо, що першим здобутком московської дипломатії у Литві став пас "верховських" князівств, котрі сформувались у XIII ст. внаслідок міграції на Оку синів Михайла Всеволодовича Чернігівського. "Верховці" XV ст. неодноразово потрапляли в поле зору істориків, які одно-

стайно моделювали взаємини між ними та віденським великокняжим двором на підставі угод — "докончаних" князів Новосильських із Казимиром Ягеллончиком. М. Кром вказав на безпідставність такої генералізації, наголошуючи на винятковості статусу Новосильських., які єдині з-поміж "верховських" родин зберегли *plenum jus ducale* на "отчинні" землі, будуючи свої відносини з володарем Литви на договірних засадах, із застереженням можливості змінити сюзерена у разі недотримання останнім узятих на себе зобов'язань.

Тож коли вони нарешті скористалися цим правом, ініціювавши серію "виїздів"¹ у межі Московської держави наприкінці 80-х рр. XV ст., великий князь литовський, висловлюючи свій протест, жодного разу не назвав їх "зрадниками". І, навпаки, пізніше за аналогічних обставин цей епітет міцно "приріс" до молодших ліній "верховців" (Мосальських і Мезецьких), котрі, за спостереженнями М. Крома, хоч і були "отчичами" власних земель, володіли ними на правах "визслуги".

Що ж підштовхнуло Новосильських до переходів на московську службу? Аналізуючи це питання, М. Кром вказав не тільки на воєнно-політичний тиск з боку Москви, а й насамперед на показну роль захисника удільних порядків, яку намагався грати Іван III, коли йшлося про прикордонні литовські території, що мало для Новосильських особливу вагу за умов наступу на їхні князівські прерогативи {права "виїзду" й служби на договірних засадах) у Великому князівстві Литовському. Щоправда, остання теза дослідника, на наш погляд, потребує ґрунтовнішої аргументації. І водночас на більшу увагу заслуговують внутрішньородові стосунки у середовищі Новосильських, регулятором яких виступали архаїчні норми міжкнязівських взаємин (адже "большее княжение", за яке вони сперечалися наприкінці XV ст., відоме ще за "Словом по князів" (XII ст.), де у цій якості фігурує Чернігів⁴⁰). Цілком очевидно, що відсутність родинної солідарності серед Новосильських, їх взаємна відчуженість, ворожнеча й постійні конфлікти становили сприятливий ґрунт для втручання московської дипломатії: вихід з-під юрисдикції Казимира був для князів доволі легким способом розв'язання внутріродових суперечок і давав шанс на округлення своїх володінь за рахунок земель, захоплених при "виїзді".

Пасивність, виявлена Вільно у цих випадках, з одного боку, стимулювала подальшу активність Москви, з другого — підштовхувала в її обійми тих "українних" князів, чия вірність пройшла випробування часом. У цьому, а також у відсутності в регіоні розвинутих міських общин, які могли б протиставити волі князів власну позицію, на думку М. Крома, слід шукати причини успіхів Івана III у московсько-литовській війні 1492—1493 рр., що в ній важливу роль відіграли різні гілки "верховців", а також їхні сусіди — князі сіверської "україни" Великого князівства Литовського — Шем'ячичі та Можайські.

Останні належали до московської правлячої династії й на початок 90-х рр. XV ст. мали лише 40-річний "стаж" перебування на окреслених теренах. Перехід Семена Можайського та Василя Шем'ячича на службу до Івана III у 1500 р. призвів у кінцевому рахунку до переходу всієї Сіверщини (де були й великокнязівські міста — Путивль, Брянськ, Радогощ) до складу Московської держави. Аналізуючи причини їх "виїзду", М. Кром слушно зазначив, що немає вагомих підстав вірити офіційній версії московської сторони щодо утисків православних у Великому князівстві Литовському, де на зламі XV—XVI ст. йшлося хіба що про проунійну орієнтацію митрополита Йосифа. Найімовірніше, ці московські князата прагнули перетворити на безумовно свої сіверські володіння: адже їх батьки

отримали ці вотчини "на поживенье", і вони при нагоді могли легко їх втратити (як це й сталося з Брянськом, відібраним у Можайських). Не менш вірогідно й те, що Можайський з Шем'ячичем сподівалися на збільшення власних князівств за рахунок земель, відвойованих у Литви.

До речі, ці сподівання не були марними, хоч, на жаль, у книзі не проаналізовано літописної звістки про те, що Іван III "придал" Семену Можайському Почеп, Мглин, Дроків і Попову гору⁴¹. Але князівські амбіції не збігалися з інтересами решти населення Сіверщини, й Іванові III довелося застосовувати силу щодо міст, які перебували під контролем великокняжих намісників. Те, що вони чинили збройний опір, засвідчує Типографський літопис, де зафіксовано, що московські воєводи на Сіверщині "многие грады, и власти, и села поплениша, а людей многих мечю и огневи предаша и иных в плен поведоша"; здобутими силою літописець назвав Брянськ, його волості Почеп і Радогощ⁴², Любеч та Путивль⁴³. Звістка про спалення останнього міститься у посланні Олександра до Менглі-Гірея (листопад 1500 р.)⁴⁴. Заслуговує на увагу і той факт, що частина мешканців Радогоща, Любеча, Брянська, Путивля, Чернігова у 1500 р. назавжди покинула свої "отчизные земли"; це засвідчують акти Литовської метрики, які донедавна не залучалися до характеристики даних подій.

На декотрі з них ми побіжно вказали при публікації "Пам'яті" 1527 р., складеної шляхом опитування населення, яке залишило Сіверщину після 1500 р., — тих, "хто на той землі жив"⁴⁵. Йдеться про пожалування брянцям і путивльцям маєтностей, котрими вони могли розпоряджатися до "очищення" їх володінь від неприятеля⁴⁶. Більшість цих актів не пройшла і повз увагу М. Крома, який при дослідженні подій зламу XV—XVI ст. на московсько-литовському прикордонні зосередив увагу на з'ясуванні політичної орієнтації місцевого населення. Прискіпливе вивчення Метрики та ретроспективне використання російських діловодних матеріалів середини XVI — початку XVII ст. дали досліднику змогу реконструювати долю брянських бояр після 1500 р.; свої спостереження він звів у таблицю, в основу якої було покладено реєстр роздач боярству місцевих волостей та урядів (1496 р.)⁴⁷, досі залучений до наукового вжитку тільки у витягах, зроблених М.К. Любавським⁴⁸. За наведеними в цій таблиці даними, з 23 боярських родин, чия доля в XVI ст. автор спромігся простежити за наявними джерелами, 15 опинились у Литві, 3 — на московській службі, а в 5-ти відбувся розкол і родичі розійшлися за своїми політичними уподобаннями⁴⁹.

Варто зауважити, що ці дані, попри їх репрезентативність, не є остаточними. Зокрема, піддається реконструкції доля згаданого в реєстрі 1496 р. Івана Скипорєва, котрий, покинувши Брянськ після 1500 р., чекав "очищення" своїх маєтностей, захопивши смоленську волость Рославль ("он сам, и братия его, и иные бояре забрали села Рословского повету без данины"), а згодом отримав від литовського володаря в держання частину с. Великого в Оршинському повіті⁵⁰.

Збереглися відомості й про брянського боярина Степана Совича, знаного за низкою актів 90-х рр. XV ст.⁵¹ Він також залишився вірним Литві; великий князь Олександр компенсував йому втрату володінь на Брянщині наданням двору Волчковського у Волковийському повіті, що став спільною власністю Степана, його земляка Семєна Колонтаєва та якогось Ярослава⁵².

Наявний у реєстрі 1496 р. Льовша Єсипович (Єсифов) у 1502 р. отримав від Олександра (спочатку "до тых часов, поки отчину его чистим от неприятеля нашего, великого князя московского", а потім "на вечность")

с. Телятичі у Берестейському повіті, яке мусив ділити з іншим брянським боярином, Офанасом Биховським⁵³.

Двір Полонка у Волковийському повіті був наданий відразу трьом вихідцям з Брянщини — Івану Жиньову та братам Василю і Захарію Три знам⁵⁴. Останньому перепала й частина маєтностей брата Семена Колонтаєва — Богдана, котрий "затримався" у Литві лише до 1508 р., коли разор з Михайлом Глинським емігрував до Московщини⁵⁵.

Перелічені факти (що їх кількість, очевидно, можна збільшити⁵⁶) лише незначною мірою коригують дані М. Крома, які засвідчують значний відтік населення з захопленої військами Івана III Брянщини. їх доповнює інформація про перебування на службі в Сигізмунда I вихідців (чи, радше втікачів) з брянського Радогоща⁵⁷. На жаль, щодо інших регіонів ми не маємо необхідного обсягу інформації. Так, путивльські бояри кінця XV ст. відомі нам переважно за Іменами, а не за родовими прізвищами⁵⁸, що ускладнює з'ясування їхньої долі після 1500 р. До того ж при персоналізації боярства Путивльського повіту, що, як відомо, підпорядковувався Києву виникають додаткові труднощі, пов'язані з тим, що деякі з путивльців згадуються в актах киянами, наочним прикладом чого є Дебр (Депр, Вепр) Каленикович, котрий 1497 р. у складі групи київських бояр отримав маєтності на Путивльщині (частину колишньої Яголдайовщини), що їх і покинув десь на початку XVI ст., судячи з метричного запису про роздачу солі путивльським (!) боярам у 1509 р.⁵⁹; однак у листах Василя III до Сигізмунда I (1511 р.), де йдеться, зокрема, про повернення Дебру Каленикович; дружини (котра через якісь обставини залишилася на Сіверщині), його знову звано киянином⁶⁰. Зрозуміло, що ця "двоїстість" путивльців перешкоджає відтворенню їх позиції у подіях початку XVI ст. З другого боку не виключено, що навіть ті місцеві бояри, чиї нащадки відомі на царській службі в XVI ст., не завжди вільно обирали свою долю. Зокрема, предком московських Жереб'ятичів, про яких згадує М. Кром⁶¹, був, очевидно, знаний за актами кінця XV ст. путивлець Сенько Жереб'ятич, котрий тривалий час томився у московському полоні й тільки згодом зголосився "бити челом в службу" Василю III (так само, як і путивльський намісник Богдан Глинський)⁶².

Ще менше даних про чернігівських бояр кінця XV ст.; з них ми знаємо на ім'я лише тих, хто "с именей своих, што в Черниговском повете мають", служили безпосередньо великому князю литовському і відтак були вилучені з-під юрисдикції Семена Можайського при пожалуванні йому Чернігова в 1496 р.⁶³ Очевидно, що для цієї верстви боярства не існувало, принаймні на початку XVI ст., проблеми політичного вибору між Литвою та Московщиною⁶⁴. В решти ж боярських родин перехід під зверхність Москви викликав різну реакцію, а в окремих випадках — розколов їх навіл. Принаймні на таке припущення наштовхують згадки про "Шестобицького з Чернігова" у метричних реєстрах 1509 р.⁶⁵ та інформація про те, що за часів Івана IV, десь на зламі 30—40-х рр. XVI ст., чернігівська волость Прилуцьке городище була "роздана в поместье... детем боярским черниговцом, Миките Лахиреву да Ивану Шестовитцкому"⁶⁶.

Всі ці факти, попри їх фрагментарність, виразно свідчать про те, що приєднання Сіверщини у 1500 р. було далеко не таким ідилічним, як це часто зображалося у літературі (нагадаємо хоча б точку зору О.М. Лазаревського, котрий вважав, що "без будь-якої війни, лише через взаємне тяжіння споріднених народностей, Сіверська земля відділилася від Литви та об'єдналася з Московською державою"⁶⁷). Крім того, після успіхів на Сіверщині темп просування московських військ у глиб литовських тери-

торій істотно уповільнився. Спроби діяти за сценарієм 1500 р. у 1508 р. (укладення таємної угоди та надання військової підтримки Михайлові Глинському, який, між іншим, намагався відігравати роль захисника православ'я у Великому князівстві Литовському) не принесли Москві нових територіальних здобутків. Не випадково М. Кром, який докладно дослідив виступ М. Глинського, характеризує його як політичного авантюриста, а те, що він практично не знайшов підтримки серед руського населення Литви, вважає цілком закономірним, оскільки, як свідчить проведений у книзі аналіз, ані у шляхти, ані у міського населення не було вагомих причин для незадоволення власним становищем, а отже, підстав для промосковських симпатій. Тож не дивно, що єдиним здобутком російської зброї у першій третині XVI ст. став Смоленськ (1514 р.), захисники якого капітулювали лише після четвертої облоги. Водночас Москва втратила Любеч (1508 р.) і Гомель (1537 р.); утримати ж решту завоювань удалося лише завдяки продуманій системі заходів, найефективнішим з яких, на думку М. Крома, було переміщення на новоприєдані території населення з глибинних регіонів Московської держави, котре й стало її надійною опорою.

Загалом, за спостереженнями дослідника, при "важливості інших факторів (зовнішньополітичної обстановки, співвідношення військових сил Москви й Литви тощо) слід визнати, що саме позиція західноруського населення визначала у кінцевому рахунку характер і результати російсько-литовських війн кінця XV — першої третини XVI ст. У цих війнах чітко виділяються два етапи, межею між якими є 1500 р. Разючий контраст між ними — період легких успіхів Москви на початку XVI ст. поступився місцем затяжній виснажливій війні, після здобуття Смоленська вже цілком то безплідній, — пояснюється зміною соціального складу та поведінки населення, яке опинилось у зоні бойових дій.

Перший етап по праву можна назвати "князівським", бо саме перехід на бік Івана III найвизначніших удільних князів (спочатку — новосильських, а в 1500 р. — сіверських) при слабкості окраїнних містечок віддав у руки московського государя обширну територію від Торопця на півночі до Чернігова й Путивля на півдні. На другому ж етапі, коли воєнні дії були перенесені в глибоку територію Великого князівства Литовського і провідну роль стали відігравати міста, серед яких були великі, міцно вкорінені у литовську політичну систему міські общини, — Москва не тільки не отримала ніякої підтримки з боку місцевого населення, а й зустріла стійкий опір, що зводив нанівець її воєнні зусилля.

Розглядаючи проблему політичної орієнтації населення руських земель ВКЛ, слід насамкінець згадати ідею "великого князівства Руського". Появу цієї ідеї традиційно пов'язують із боротьбою між Свидригайлом і Сигізмундом Кейстутовичем — двоюрідними братами, кожен з яких у різний час обіймав великокняжий віденський стіл. Перший з них посів його у 1430 р., після смерті Вітовта Кейстутовича, тоді як другий прийшов до влади у 1432 р. внаслідок заколоту, що ледь не коштував Свидригайлу життя.

Доти Сигізмунд Кейстутович практично не виділявся на загальному політичному тлі; тож не дивно, що після смерті Вітовта нікому й на думку не спало висунути кандидатуру Сигізмунда на вакантне місце у Вільно. Сигізмунд мав багаторічний досвід "співіснування" зі Свидригайлом, оскільки впродовж тривалого часу майбутні суперники сусідили на Сіверщині: з початку 20-х рр. XV ст. Сигізмунд був відомий як князь Стародуба, а Свидригайло володів Черніговом, Новгородом-Сіверським і Трубчевсь-

ком, титулюючись "князем Чернігівським"⁶⁸. Упродовж усього 1431 р. Сигізмунд виступав поруч зі Свидригайлом, не виявляючи будь-яких ознак опозиційності відносно його політичного курсу; показово, що сам Свидригайло вважав ініціатором перевороту іншого князя зі свого оточення — "підступного й віроломного" Семена Гольшанського, котрий "підбурих і підучив" Сигізмунда.

Державний переворот у Литві відбувся несподівано: Сигізмунд Кейстутович і Семен Гольшанський зі своїми спільниками серед ночі напали на Свидригайла, котрий зупинився в Ошмянні, й той ледве урятував життя втечею. Заколотники захопили його дружину, а також "поймали и посекали" деяких прибічників Свидригайла. По цьому Сигізмунда було проголошено великим князем литовським⁶⁹.

Усе це й дало початок протистоянню, навколо якого оберталися головні історичні події в Литовській державі впродовж 30-х рр. XV ст. Переворот 1432 р. мав верхівковий характер, і після проголошення Сигізмунда великим князем його владу було визнано лише на суто литовських територіях. Решта ж земель зберегла вірність скинутому Свидригайлу. Цей розкол між центром держави та її руською периферією був витлумачений літописцем-сучасником із етнополітичних категорій: "Княжив великий князь Швитригаило два годы без дву месяцам ... и не управляше земли. Литва ж посадиша великаго князя Жидимонта [Сигізмунда] Кестутевича на великое княженъе на Вилни и на Троцех* месяца сентября в первый день. И прииде Швитригаило на Полтеск и на Смоленск, и князи русые и бояре посадиша князя Швитригаило на великое княженъе Руское"⁷⁰.

Ця заувага літописця була настільки однозначною, що в науці міцно утвердився погляд на Свидригайла як на речника національних інтересів Литовської Русі, борця за її політичне самовизначення, а конфлікту між ним і Сигізмундом було надано етноконфесійного забарвлення (хоча на цьому тлі прикрим непорозумінням виглядали й католицьке віросповідання Свидригайла, і його кроки у бік церковної унії, й дикі вчинки на зразок спалення у Вітебську митрополита Герасима).

Проте діяльність Свидригайла впродовж його недовгого перебування на великокняжому столі не виказує скільки-небудь помітних ознак протегування "руському елементу" або принаймні не настільки виразних, щоб, з одного боку, спровокувати протест литовського панства (серед якого, до речі, було чимало Свидригайлових прихильників⁷¹), а з другого, — поставити під знамена скинутого князя чи не половину держави.

Перелом у цій міжусобиці позначився у 1435 р., після битви біля річки Святої поблизу Вилькомира, яка сталася 1 вересня (тобто у третю річницю Сигізмундового заколоту) і завершилася приголомшливою поразкою Свидригайла. Щоправда, його зірка утрималася на політичному обрії, але почала швидко тьмяніти. Спочатку він втратив своїх традиційних союзників — лівонців, які у грудні 1435 р. уклали угоду з польським королем, а потім позбувся підтримки у середині країни: мешканці Полоцька й Вітебська, "не чую себе помощи ниотколе", перейшли на бік Сигізмунда, після чого і так доволі ефемерне "велике князівство Руське" припинило своє існування: "начал князь великий Жидимонт княжити на великом княженни на Литовском и на Руском"⁷².

Наведене твердження набуває особливого значення, коли узяти до уваги, що воно належить тому ж білорусько-литовському книжнику, кот-

Тобто у Троках (сучасному Тракаї) — другому за значенням центрі середньовічної Литовської держави.

рий ввів до обігу термін "велике князівство Руське"; його запровадження було пов'язано з переходом на бік Свидригайла Полоцька та Смоленська, а "вилучення" з ужитку (чи, точніше, повернення до традиційної титулатури володарів Литви) — з утратою ним Смоленська, Вітебська та Полоцька. Отже, за візією літописця, "велике князівство Руське" охоплювало тільки північ Литовської Русі — землі навколо Смоленська та Полоцька. Зрозуміло, що цей регіон не може правити за "територіальний еквівалент" тієї руської національної ідеї, що її речником прийнято вважати Свидригайла.

Так само проблематичною є поява ідеї "держави Великої Руської" в Ісайї Кам'янчанина, яку обстоює останнім часом А. Хорошкевич⁷³, а відтак не можна стверджувати, що у менталітеті XV—XVI ст. ця ідея сформувалася як така. Появу ж її в історіографії слід приписати антипольським тенденціям литuanістики XIX ст., що її спадок нині, як ніколи, потребує перегляду й критичного осмислення.

¹ Відзначимо, що ші "руськість" сприймалась як категорія не стільки етнічна, скільки конфесійна — зокрема, охрещення за православним обрядом сприймалося як перехід у "руськість" — див., наприклад; *Летописи белорусско-литовские // Полное собрание русских летописей (далі - ПСРЛ). - М., 1980. - Т. 35. - С. 130, 147, 175, 195, 216: "...Скирмонт почне княжити на Нове город цы, а Кгинвил на Полоцку. И по ймет Кгинвил дочку у великого князя тверского у Бориса именем Марию, для которое ж окрестился в рускую веру... И будучи ему русином (виділено нами. — О.Р.), был велми набожен"; звідси й наявна у джерелах (втому числі й латинських) синонімія "руський" / "православний".*

² К р о м М. М. Россия и Великое княжество Литовское: два пути в истории // *Английская набережная, 4: Ежегодник Санкт-Петербургского научного общества историков и архивистов. 2000 г. - СПб., 2000. - С. 91.*

³ О п у б л . : П о к р о в с к и й Ф. И. Послание Василия, пресвитера Никольского из Дольней Руси, об исхождении Св. Духа // *Известия Отделения русского языка и словесности. - 1908. - Т. 13. - Кн. 3. - С. 91-126.*

⁴ Докладніше див.; Р у с и н а Е. В. Знакомый незнакомец: Василий Никольский ep familie // *Славяноведение. — 2000. — № 2. — С. 69—74.*

⁵ Ш а б у л ь д о Ф. М. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского. — К., 1987. - С. 8, 151.

⁶ Там само. - С. 8—9, 27, 73, 101, 135.

⁷ Л о п м я н ь с к и й Х. Русско-литовские отношения в XIV—XV вв. // *Феодалная Россия во всемирно-историческом процессе. — М., 1972. — С. 272—273.*

⁸ Там само. — С. 272.

[^] П р и с е л к о в М. Д. Троицкая летопись: Реконструкция текста. — М.; Л., 1950. - С. 450.

¹⁰ Л о в м я н ь с к и й Х. Указ. соч. — С. 273.

¹ Патриаршая, или Никоновская летопись // ПСРЛ. — Т. 11. — С. 172—173.

² Р е л е н с к і J. The Contest between Lithuania and the Golden Horde in the Fourteenth Century for Supremacy over Eastern Europe // *Idem. The Contest for the Legacy of Kievan Rus'. - New York, 1998. — P. 141.*

^B Ш а б у л ь д о Ф. М. Указ. соч. - С. 93, 103, 106.

¹⁴ Г р у ш е в с ь к и й М, *Історія України-Руси, — К., 1993. — Т. 4. — С. 94.*

^B Ш а б у л ь д о Ф. М. Указ. соч. — С. 65.

^B Рогожский летописец // ПСРЛ. — М., 1965. - Т. 15. — Ст. 138.

⁷ Г р е к о в И. Б. Очерки по истории международных отношений Восточной Европы XIV—XVI вв. — М., 1963. — С. 61; его же. Восточная Европа и упадок Золотой Орды (на рубеже XIV-XVI вв.). - М., 1975. - С. 100.

^B Ш а б у л ь д о Ф. М. Указ. соч. - С. 129.

⁹ Так, наприклад, у вересні 1377 р. Федір Ольгердотшч, котрий тоді князував на Волині, у Рагно, присягнув королю Людовіку Угорському, не бажаючи визнавати Ягайла великим князем литовським через упевненість, що має більші права на віленський стіл.

²⁰ Сборник Русского исторического общества (далі — Сб. РИО). — СПб., 1892. — Т. 71. - С. 501.

²¹ Грушевський М. Назв. праця. — С. 292—270; Клепатский П. Г. Очерки по истории Киевской земли. — Одесса, 1912. — Т. 1: Литовский период. — С. 60-61.

²² Розов В. Українські грамоти. - К., 1928. - Т. 1. - № 23. - С. 42-44; Софийская Первая летопись // ПСРЛ. - СПб., 1851. - Т. 5. - С. 251.

²³ Найвідомішими з московських приходній і досі залишаються Семен Бельський, його сподвижник Іван Лньцькой і Андрій Курбський. Життя останнього в Литві (що її володар пожалував князю Ковель) досить добре простудійоване, на відміну від біографії двох перших перебіжчиків; в цьому контексті заслуговує на увагу факт існування і досі тієї запроваджених до наукового обігу матеріалів, які доволі яскраво змальовують побут Семена Бельського у ВКЛ в 40-х рр. XIV ст. (передусім господарство та конфлікти з сусідами); ці розпорошені документи зберігаються нині у Стокгольмі, у Державному архіві Швеції (фонд замку Скуклостер, спр. 352).

²⁴ Московский летописный свод конца XV века // ПСРЛ. — М.; Л., 1949. — Т. 25. — С. 234.

²⁵ Там само. — С. 237.

²⁶ История Украинской ССР. - К., 1982. — Т. 2. — С. 155; Шабильдо Ф. М. Укрепление исторических связей между Северо-Восточной и Юго-Западной Русью в борьбе против господства Золотой Орды // Дружба и братство русского и украинского народов. — К., 1982. — Т. 1. — С. 99. Такі твердження були слушно розцінені в літературі як перекручення історичних реалій (Дворниченко А. Ю. Русские земли Великого княжества Литовского: Очерки истории общины, сословий, государственности (до начала XVI в.). - СПб., 1993. - С. 204. - Прим. 20).

²⁷ Грушевський М. Назв. праця. — С. 70—71.

²⁸ Кузьмичев С. М. Ziemie czernihowsko-siewierskie pod rządami Litwy. — Warszawa, 1936. - S. 220-222.

²⁹ Codex epistolaris Vitoldi // Monumenta mediaevi historica. — Cracoviae, 1882. — Т. 6. - N 375. - P. 155; Греков И. Б. Восточная Европа... - С. 255.

³⁰ Тверская летопись // ПСРЛ. — М., 1965. - Т. 15. - Ст. 473.

³¹ Безпрецедентність цього падання не пройшла повз увагу сучасників: за словами автора літописної "Повісті про нашестя Едігея", Василій I дав Свидригайлу "града мнози, мало не половину великого княження всея Руси, даша бо ему и многославный Володимерь, еже есть стол земля Русская и град Пречистыя Богоматери, в нем же и князи велиции русстии первоседание и стол земля Русская приемлют, иже великий князь всея Руси наименовається, ту бо первую честь приемлет... И такового града не помиловаваше москвичи, вдаша в одржание ляхови... Во дни наша несть было, пи от древних слышано, иже толико градов дати пришедцю князю в землю нашу, наипаче же и стол Русская земля, многославный Володимерь, мати градом» (Рогожский летописец. - Ст. 181).

³² Зминая А. А. Формирование боярской аристократии в России во второй половине XV - первой трети XVI в. - М., 1988. - С. 28-29, 56.

³³ Патриаршая, или Никоновская летопись // ПСРЛ. — М., 1965. — Т. 11. — С. 211; Рогожский летописец. — Ст. 186.

³⁴ Московский летописный свод конца XV века. — С. 242; Акты, относящиеся к истории Западной России (далі — Акты ЗР). — СПб., 1846. — Т. 1. — № 24. — С. 33.

³⁵ Московский летописный свод конца XV века. — С. 266—267.

³⁶ Хороскевич А. Л. Русское государство в системе международных отношений конца XV - начала XVI в. - М., 1980. - С. 89, 253.

³⁷ Кром М. М. Меж Русью и Литвой: Западнорусские земли в системе русско-литовских отношений конца XV — первой трети XVI в. (Исследования по русской истории. — Вып. 4). — М., 1995.

³⁸ Jablonski H. Westrussland zwischen Wilna und Moskau. — Leiden, 1955.

³⁹ Васьков О. P. Motives of West Russian Nobles in Deserting Lithuania for Moscow. 1377-1514. - Lawrence (Kansas), 1957.

⁴¹¹ У "Слові" згадується Давид Святославич, котрий князував "в Чернигове, в бо́льшем княженіи, понеже бо старий братъи своей" (Повести Древней Руси XI—XII века. - Л., 1983. - С. 347).

⁴¹ Ермолинская летопись // ПСРЛ. - СПб., 1910, - Т. 23. - С. 196.

⁴² Володар Радогоса князь Андрій Кромський на початку XVI ст. перебував у московському полоні (Сб. РИО.-СПб., 1892.-Т. 35.-С. 491, 494); Описание документов и бумаг, хранящихся в Московском архиве Министерства юстиции (далі — ОДБ МАМЮ). - М., 1915. - Т. 21. - С. 95. - № 99; С. 99. - № 131).

⁴³ Типографская летопись // ПСРЛ. — Пг., 1921. - Т. 24. — С. 214. Порівп. з офіційною інформацією про "поимание" Брянська, Почепа, Радогоса // Сб. РИО. — СПб., 1884. -Т. 41. - С. 318.

- ⁴⁴ Акты ЗР. -Т. 1. - № 183, - С. 211.
- ⁴⁵ Русина О. Из спостережень над "Реестром чернігівських границь" з 20-х років XVI ст. // Записки НТШ. - 1993. - і. 225. - С 298. - Прим. 18.
- ⁴⁶ Російський державний архів давніх актів (далі — РДАДА). — Ф. 389, оп. I, спр. 8, арк. 150-150 зв., 427-427 зв.; спр. 12, арк. 107—107 зв., 113, 212-212 зв.; ОДБ МАМЮ. — С 399—400. Як знаємо з подальших подій, цього "очищення" так і не сталося; через це проблема повернення втрачених на зламі XV—XVI ст. "отчин" не раз піднімалася польсько-литовським и дипломатами, зокрема під час переговорів про кандидатуру Івана IV на польський престол (Флоря Б. Н. Русско-польские отношения и политическое развитие Восточной Европы во второй половине XVI в. — начале XVII в. — М., 1978. - С. 150-151, 175).
- ⁴⁷ РДАДА. - Ф. 389, оп. I, спр. 6, арк. 330 зв. - 331.
- ⁴⁸ Любавский М. К. Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства ко времени издания Первого Литовского Статута. — М., 1892. — С. 281.
- ⁴⁹ Кром М. М. Указ. соч.- С. 233-236.
- ⁵⁰ Акты Литовской Метрики (далі — Акты ЛМ). — Варшава, 1897. — Т. 1. — Вып. 2. - № 721. - С. 164-165; РДАДА. - Ф. 389, огт. 1, спр. 8. - арк. 150 зв. - 151.
- ⁵¹ РДАДА. — Ф. 389, оп. I, спр. 6, арк. 330 зв.; Русская историческая библиотека (далі - РИБ). - СПб., 1910. - Т. 27. - Ст. 734, 768.
- ⁵² РДАДА.- Ф- 389, оп. 1, спр, 8, арк. 233. Див. також; ОДБ МАМЮ. - С. 280. - № 284.
- ⁵³ РДАДА. - Ф. 389, оп. 1, спр. 8, арк. 368-369; Акты ЛМ., Т. 1. - Вып. 2. - № 631. - С. 108; ОДБ МАМЮ. -С. 217, -№304. Родичі Офанаса - Януш, Федір і Лука Биковські в 1514 р. отримали землі в Городенському повіті (ОДБ МАМЮ. — С. 215. - №№ 268-270).
- ⁵⁴ Акты ЛМ. - Т. 1. - Вып. 2. - № 707. - С. 157-158; РДАДА. - Ф. 389, оп. 1, спр. 8. — арк. 232—232 зв.
- ⁵⁵ ОДБ МАМЮ, - С. 302. - № 557; РДАДА. - Ф. 389, оп. 1, спр. 8, арк. 234 зв. - 235 зв.
- ⁵⁶ Зокрема, потребує докладного розгляду перепис литовського війська 1528 р., де фігурують бряїші, радогощани, любечани (РИБ. — Пів, 1915. — Т. 33. — С. 35). Поодинокі відомості про брянських бояр містяться і в пом'янику Києво-Печерського монастиря (див., наприклад: Голубев С. Т. Древний помяник Киево-Печерской Лавры (конца XV и начала XVI ст.) // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. — 1892. — Кн. 6, — Отд. 3. — С. 37, 39, 60. Однак їхнє використання неможливе без хронологічної стратифікації цієї пам'ятки.
- ⁵⁷ РДАДА.-Ф. 389, оп. I, спр. 8. — арк. 138 зв., 435, 435 зв., 453 зв., 481 зв., 482 зв.
- ⁵⁸ Див.: РИБ. - Т. 27. - Ст. 199, 235, 240, 305, 308, 387, 399, 732; Акты ЗР. - Т. 1. - № 178. -С. 202; Акты ЛМ. -Т. I. - Вып. 1. -№ 385. -С. 153; Вып. 2. — № 511. — С. 43; Голубев С.Т. Указ. соч. — С. 38. Зауважимо, що лише частина цих матеріалів була врахована М. Кромом, послуживши підставою для висновку про нечисленність місцевого боярства (Кром М. М. Указ. соч. — С. 203—204).
- ⁵⁹ РДАДА. — Ф. 389, оп. I, спр. 8, арк. 460 зв. (у запису згадані також Іван Олехнович, Михайло Лопатин (очевидно, нащадок путивльського боярина Лопати — порівн.: РИБ. — Т, 27. — Ст. 235), Яким і Павло Демидовичі — сипи боярина Деміда, що йому жалували маєтності па Путивльщині Семен Омелькович і Казимир (РИБ. — Т. 27. — Ст. 300— 400)). Невідомо, які землі отримав Дебр Каленикович "на поживеиє" у Литві; іншому киянину, Михайлу Гагину, втрату його частки Яголдайовщини було компенсовано наданням дворів у Жолудському повіті — та він тіє став чекати "очищення" власних маєтностей і 1508 р. втік до Москви (Акты ЛМ. — Т. I. — Вып. 1. — № 339. — С. 131; Вып. 2. - № 738. - С. 175); РДАДА. - Ф. 389, оп. 1, спр. 8, арк. 150-150 зв., 229, 267 зв. — 268 зв.
- ⁶⁰ ОДБ МАМЮ. - С. 100. - № 143; - С. 101-102. - № 151.
- ⁶¹ Кром М. М. Указ. соч. - С. 204.
- ⁶² Акты ЗР.-Т. 2. -С. 67-68; Сб. РИО. -Т. 35. - С. 491, 498; ОДБ МАМЮ. - С. 95. - № 99; С. 99. - № 131.
- ⁶³ У грамоті Олександра (Акты ЗР. — Т. 1.— № 139. — С. 163) згадані: вілепський підключий Богдан Павлович, його брат Андрій, племінники Халецький і Микольський (обидва відомі як посланці до Заволзької Орди, а другий ще й як писар великокняжчої канцелярії), "господарський" ловчий Левко Векневич, Андрій Дрожжа (наприкінці XV ст. був чашником і вілепським конюшим), бояри Котовичі та Сулдешов. Богдану Павловичу належали с. Свibriж (суч. Сибереж), Заболовісся, селище Ргощ (суч. Рогощі) і земля Замглай, Халецькому — с. Слабин, Дрожжі — еє. Слободка, Шерепи, Заруддя й безіменна нова слобода, Сулдешову — с. Колчево (суч. Ковчин).

⁶⁴ Щоправда, у 1508 р. Дрожча та Микольський, якому, між іншим, до "очищення" Чернігівщини було надано двір у Троицькому повіті (РДАДА, — Ф. 389, оп. 1, спр. 8, арк. 169 зв. — 170) емігрували до Москви разом із Михайлом Глинським,

⁶⁵ РДАДА. — Ф. 389, оп. 1, спр. 8, арк. 139, 447 зв., 458 зв. Очевидно, що Шестовицькі отримали своє родове прізвище від с. Шестовичі (суч. Шестолиця), згаданого в "Пам'яті" 1527 р. як "село боярское". "Пан Гридко Шестовицький ис Чернигова" вписав своїх родичів до пом'яника Києво-Печерського монастиря десь наприкінці XV ст. (Г о л у б е в С. Т. Древний помяшгик. — С 37 (порівн. з пізнішим записом на с 57)).

⁶⁶ Анпилогов Г. Н. Новые документы о России конца XVI — начала XVII в. — М., 1967. — С. 73, 84.

⁶⁷ Л а з а р е в с к и й А. М. Описание старой Малороссии: Материалы для истории заселения, землевладения и управления. — К., 1889. — Т. 1: Полк Стародубский, — С. 1.

⁶⁸ Докладніше див.: Р у с і н а О. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського. - К., 1998. - С. 112-114.

⁶⁹ Б а р в і н с ь к и й Б. Жигимонт Кейстутович, великий князь литовсько-руський (1432-1440). - Жовква, 1905. - С. 24-27.

⁷⁰ Летописи белорусско-литовские // ПСРЛ. - М., 1980. - Т. 35. - С. 34, 57, 76, 106, 141 та ін.

⁷¹ Показово, що вже того ж 1432 р., коли Сигізмунд прийшов до влади, було викрито спрямовану проти нього змову, в якій брали участь найвизначніші литовські вельможі: тропський воевода, маршалок земський і староста Жмуди (Б а р в і н с ь к и й Б. Назв. праця. — С 41—42).

⁷² Летописи белорусско-литовские. — С. 58, 77, 108, 143 та Ін.

" S h o r o s z k i e w i c z A. O misji Izajasza do Moskwy — raz jeszcze // Aetas Media Aetas Moderna. — Warszawa, 2000. — S. 413—414.